

модели предикатем – основной и вторичной – которые грамматически оформляют акт мысли и презентуют такие признаки, как целостность, субъектно-предикатная двучленность и пропозиитивность в отображении реальности.

Ключевые слова: синтаксис, модель, синтаксическая единица, синтаксическая деривация, простое предложение, предикатема, синтаксема, семантико-синтаксические отношения.

The article is devoted to one of the topical issues of modern Ukrainian linguistics – modeling in syntax. The original method of analysis enhances the objectivity of the research and allows describing the types and models of predicatemes as semantic units. Grammatically they form the act of thinking and have such features as integrity, binomination and propositional character in the reflection of reality.

Keywords: syntax, a model, a syntactic unit, syntactic derivation, simple sentence, predicateme, syntaxeme, semantically-syntactic relations.

Надійшла до редакції 23 грудня 2015 року.

Галина Кутня

УДК 811.161.2'367.5

ДО ПИТАННЯ АНАЛІТИЗМУ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В АКАДЕМІЧНІЙ ГРАМАТИЦІ

У статті розглянуто аналітичні другорядні члени речення з погляду типології таких утворень – семантико-граматикалізовані та власне граматикалізовані поєднання, оцінено формальні структурно-граматичні особливості цих одиниць – простий / складений / поширений член речення.

Ключові слова: аналітичний другорядний член речення, семантико-граматичне утворення, граматикалізоване поєднання, синтаксично неподільне словосполучення, означення, додаток, обставина.

Аналітизм властивий багатьом мовам, як аглютинативним, так і флективним, до яких належить і українська. Таке явище як «властивість, відповідна структурно розчленованому вираженню додаткового значення в основних мовних одиницях відносно їх основного значення, а також як сукупність таких одиниць» [Дубова 1999:2], може бути притаманне різним рівням мови – морфологічному, синтаксичному, а також лексичному.

В українській граматиці на сьогодні досить ретельно проаналізовано як морфологічний, так і синтаксичний аналітизм (М. Балко, О. Бондар, І. Вихованець, М. Вінтонів, К. Городенська, Н. Гуйванюк, О. Дубова, А. Загнітко, Н. Іваницька, О. Максим'юк). Однак, попри численні дослідження в цій сфері, прикладне трактування понять аналітизму та синтетизму в традиційному аналізі одиниць формально-граматичного рівня речення – головних та другорядних членів засвідчує, на нашу думку, і досі певні проблеми, які стосуються передусім інтерпретації структурних особливостей синтаксичних одиниць. Зокрема нечітко встановлено співвідношення таких понять у характеристиці аналітичних членів речення, як: фразеологічні та лексикалізовані поняття – складений / простий член речення, відмінність складених та поширених членів речення, питання синтаксичної позиції аналітичних членів речення та їхню кореферентність з іншими компонентами [Максим'юк 2006] тощо. Відтак мета статті – розглянути аналітичні другорядні члени речення в сучасній українській мові з погляду різних типів синтаксичного аналітизму та кореляції з їхніми формально-структурними особливостями, оцінивши принцип подачі останніх в академічній літературі.

Аналітичні синтаксичні одиниці в контексті загальних ознак цього явища стосуються словосполучень, які семантично та функціонально відповідають одному слову, а тому виконують цілісну синтаксичну роль. Такі одиниці прийнято називати синтаксично нерозкладними, або ж синтаксично неподільними, нечленованими, цілісними. Цими дублетними термінологічними поняттями визначається формально-синтаксичний статус аналізованих поєднань у структурі речення як певного члена речення. На сьогодні синтаксично неподільні словосполучення зазнали майже вичерпного аналізу з погляду їхніх семантико-структурно-граматичних моделей у ролі підмета та присудка, які, як відомо, називають складеними. Меншою мірою вивчені механізми виокремлення синтаксично зв'язаних поєднань у ролі другорядних членів речення, передусім оцінка «сили» синтагматичних відношень між компонентами таких словосполучень, відтак і їхня класифікація за цією ознакою. Як відомо, синтаксична нерозкладність певних поєднань зумовлена здебільшого семантичною недостатністю опорного компонента. Варто відзначити, що в одних словах така потреба в реалізації семантичної релятивності є властивістю постійною, яка здатна проявлятися в будь-якому контексті (наприклад, слова із фазовим значенням, як-от *середина*, *закінчувати* потребують доповнення для реалізації синтаксичного значення, тому словосполучення з ними завжди синтаксично зв'язані). Фактично, «такі конструкції є складними граматичними утвореннями, характер поєднання їх компонентів детермінується синсемантичним компонентом, який не здатен уживатися абсолютивно і вимагає обов'язкового поширення словами, які формують однозначність вислову» [Балко 2010: 110]; в інших словах семантична недостатність є синтаксично зумовлена – як результат уживання в певному контексті – (так, дієприкметники, як вторинні предикати, у поєднанні із залежними словоформами набувають ознак релятивізму, формуючи аналітичні відокремлені одиниці, відомі як

поширені означення: *Речі, покликані слугувати, переживають тих, кому служать, – своїх господарів (А. Содомора).*

Залежно від формату синтаксичної зв'язаності, аналітичні другорядні члени речення, на відміну від головних, у цілому можна розмежувати на два типи. Перший тип аналітизму представлений синтаксично нечленованими словосполученнями, в яких семантика основного компонента недостатня для реалізації самостійної синтаксичної функції, в таких поєднаннях спостерігаємо перерозподіл функціонального навантаження компонентів словосполучення: опорний (синсемантичний) компонент наділений функціями семантичного модифікатора, а основне значення зосереджено в залежному компоненті: *Багато слів страшних тут наговорено (Л. Костенко)*. З огляду на семантичну спаяність, такі поєднання засвідчують високий ступінь синтаксичної зв'язаності; оскільки вони мають відносно стабільний характер моделей, їх умовно можна називати інваріантними аналітичними одиницями, чи семантико-граматикалізованими поєднаннями. Академічні підручники різних років [Кулик 1965], [Пономарів 1994], [Шульжук 2004], [Дудик 2010,] хоч і подають приклади таких словосполучень у ролі другорядних членів речень, однак не визначають при цьому їхній формально-структурний статус, на відміну від аналогічних головних членів речення, в яких такого типу аналітизм корелює з термінами «складений» (для відповідних моделей складеного підмета та присудка) та «складний», «подвійний», «дуплексив» тощо (для присудка)¹. Формальна структурно-граматична оцінка другорядних членів речення, за аналогією до одиниць у функції підметів та присудків, могла б, на нашу думку, також окреслюватися терміном «складений член речення».

Другий тип аналітичних поєднань у ролі другорядних членів зумовлений здебільшого комунікативними чинниками висловлювання та стосується, як правило, відокремлених членів речення – напівпредикативних, уточнювальних та проміжного типу утворень: *Солов'ї, ці невтомні співці весни та кохання, заливисто перетьохкуються у вербах, по садках (О. Гончар)*. Такі поєднання виступають синтаксично неподільними ситуативно, семантична спаяність їх відносна, цілісність їхньої синтаксичної функції носить суто граматичний характер, відтак ступінь зв'язаності їх низький. Це власне граматикалізовані поєднання, їх аналітизм визначаємо як варіантний. До таких поєднань у традиційному синтаксисі використовують, як відомо, термін «поширені члени речення».

Аналітичні поєднання різного ступеня зв'язаності властиві всім другорядним членам речення. Найуживаніші утворення – другого типу, власне граматикалізованого характеру, хоча досить частотні і семантико-синтаксичні єдності першого типу – семантико-граматикалізовані.

1. У ролі **означення** аналітичні одиниці інваріантного типу переважно зіставляються за моделями та значеннями зі словосполученнями в ролі складених підметів. Передусім це стосується аналітичних поєднань із кількісною семантикою: *Календар аштеків має вагу близько двадцяти п'яти тонн (Із преси). У народі вважали, що хлопець у віці сімнадцяти років здатний бути повноцінним косарем (Нар. мудрість). Оторочена інєєм хвоя нагадує хризантему завбільшки з кудак (Є. Гуцало)*. Варто зауважити, що поєднання кількісних числівників з іменниками щодо атрибутивної синтаксичної функції характеризують по-різному: в багатьох випадках числівники, вжиті в непрямих відмінках, оцінюють як вільні одиниці, наділені самостійною синтаксичною функцією [Кулик 1965: 55], [Бевзенко 2005: 67], порівн.: *Він приніс десять яблук*: словосполучення засвідчує спосіб зв'язку керування, формує синтаксично неподільне словосполучення з функцією додатка, *Він прийшов з десятьма яблуками* – вільне словосполучення засвідчує спосіб зв'язку узгодження, семантична спаяність компонентів такого поєднання руйнується, числівник самостійно виконує синтаксичну функцію узгодженого означення. Таке традиційне бачення, на перший погляд, нівелює розуміння квантитативних поєднань як нечленованих одиниць сталої семантико-граматичної моделі, адже формально-граматичні чинники, які і визначають спосіб граматичного зв'язку в словосполученні, не мали би впливати на семантичну зв'язаність самих компонентів. Однак можливість / неможливість елімінування числівників у реченнях: *А дід уже прожив сто років та це з трьома синами й п'ятьма онуками (І. Нечуй-Левицький) → А дід уже прожив сто років з синами й онуками. / Серед майдану стояла прездорова сахарня на чотири поверхи (І. Нечуй-Левицький)* – свідчить на користь традиційного підходу. Відтак формально-граматичні та семантико-граматичні чинники формування аналітичного утворення взаємозумовлені, діалектичні, що і визначає сучасний функціональний підхід у граматиці. Серед неузгоджених означень зустрічаються також:

1) метафоризовані поєднання з якісним чи кількісним значенням: *Небо вже – тьма космосу з крупинками зірок де-не-де (О. Гончар)*;

2) аналітичні фазові поєднання: *Завдання в кінці підручника розмежовано за тематичними рубриками; Ранок наступного дня був сповитий шовками небесної блакиті (Є. Гуцало)*;

4) інфінітивні аналітичні сполуки: *Хто дасть мені втіху бути самотнім? (М. Коцюбинський)*;

5) поєднання з десемантизованим займенниками та числівниками: *Поетам всіх віків була потрібна муза (Л. Костенко); Слідком за бабою вийшов дід Грицай в одній сорочці... (І. Нечуй-Левицький)*;

6) синтаксично неподільні сполуки на означення кольору, віку, інших зовнішніх та внутрішніх ознак предметів; такі словосполучення зі способом зв'язку узгодження зазвичай уживаються у формі родового відмінка з прийменником **з** та можуть засвідчувати різний ступінь граматикалізації, що виявляємо за допомогою методів елімінування та трансформації: *Та дівчина з синіми очима переслідує мене все життя (М. Яромлюк)*: опущення прикметника (*синіми*) спричиняє некоректність висловлювання, відтак вказує на його

¹ У відомих нам підручниках зі синтаксису лише І. Вихованець виділяє «складений додаток» [Вихованець 1993: 80].

семантико-синтаксичну спаяність з означуванням іменником, окрім того, сполука іменника з прикметником у ролі неузгодженого означення дозволяє лексико-синтаксичну деривацію: з *синіми очима* = *синьоока*. Натомість висловлювання: *Чоботи з жовтої юхти, з довгими дебелими хаявами, справді здавалися непомірними і важкими* (О. Гончар) – дозволяє еліпсис прикметників та не передбачає лексикалізації, наведеної вище.

Означення, виражені аналітичними утвореннями варіантного типу, відповідають власне поширеним означенням різного формально-граматичного статусу:

1) узгодженим, вираженим дієприкметниковими та прикметниковими зворотами: *Утоплена в морі плебейства, то ще не є демократія* (Л. Костенко). *Усі мої ліси, удень такі привітні, схрестилися вночі із небом на шаблях* (Л. Костенко);

2) неузгодженим, вираженим прийменниково-відмінковими зворотами: *А що, як інший вибрати закон, – не з боку вбивства, а із боку зради?* (Л. Костенко); інфінітивними нерозкладними комплексами: *І тільки спосіб – як її карати – предметом спору може бути тут* (Л. Костенко); порівняльними зворотами: *Загримів дрібний грім, веселий, сріблестий, неначе регіт молодого хлопця* (І. Нечуй-Левицький).

3) прикладковим: *Найперший скіф, молодший син Геракла, собі роздольне царство вибирав* (Л. Костенко).

У таких означеннях формальна синтаксична неподільність корелює, як відомо, з їхніми комунікативно-інтонаційними особливостями, закріпленими на письмі відповідними пунктограмами – комами або тире: *Ви забуваєте ще другу любов поетів, наприклад любов Данте до Беатріче, а я власне таку мала на увазі* (Л. Українка). *П'яний ранок – кучеряве дівча – на життя та на смерть поцілує* (Б.-І. Антонич). Рідше доводиться говорити за певних умов, визначених пунктуаційними правилами, про аналітизм невідокремлених означень: *Енергійним почерком списаний рукопис засвідчує виняткову скрупульозність молодого дослідника* (А. Содомора). *Він був самотній серед обкопаної та обкладеної колючим чагарником діброви* (Л. Яновська). Граматикалізовані словосполучення, на відміну від семантико-синтаксичних неподільних поєднань, часто неелементарні за структурою, об'єднують до кількох залежних лексичних одиниць, можуть розгалужуватися рядами однорідних компонентів: *Крапля, вирвана із струменя розплаву ударом газового чи парового потоку, повністю не відривається від рідини* (В. Тищенко). Використовуваний до цих аналітичних одиниць термін «поширене означення» чітко відображає їхню сутність: опорний компонент таких поєднань виступає семантико-граматичним ядром, яке зазнає обрамлення другорядними компонентами, на кшталт предикативного утворення з центральним присудком-предикатом, відтак статус таких відокремлених членів речення і визначається як «напівпредикативні члени речення».

2. Аналітичні **додатки**, на відміну від означень, чисельніше представлені першим типом поєднань – семантико-граматичними єдностями визначених моделей словосполучень, а не контекстуально граматикалізованими одиницями. Словосполучення з інтегральною семою «кількість» найчастотніші у функції додатків. Вони включають одиниці, що є поєднаннями іменників (займенників) із: числівниками (власне кількісними, неозначено-кількісними): *Три тополі в орні полі посадили школярі* (А. Малишко). *В селі довго говорили дечого багато* (Т. Шевченко); іменниками зі семантикою кількості, сукупності, вимірів, фазовості: *З одного кілограма подрібненого базальту отримують один кілограм волокна* (В. Тищенко). *Катря ще до того дала жменю солі* (Н. Рибак). *Ви просто дайте можливість мозку налаштуватись на другу половину дня* (З преси). *Він тремтливо торкнувся її кінчиків пальців* (С. Журахович). *Ось ластівки в книжках пташиних записують початок дня* (Б.-І. Антонич). Емоційно-забарвлене значення квантитативності формують і сполучення із займенниками в ролі опорного компонента: *Гай-гай, скільки ж пещів уполувала хурделиця* (Є. Гуцало). Умовно кількісними можна вважати і займенниково-іменні сполуки (субстантивні та прономінальні словосполучення) із займенником «весь»: *І не всі теореми доведено* (Б. Олійник). *А всім нам вкупі на землі єдинодумліє подай і братолюбіє пошли* (Т. Шевченко). Такі займенники засвідчують часткову десемантизацію, відтак «синтаксична функція означального займенника в таких випадках близька до функції означально-підсилювальної частки або прислівника» [Кулик 1965:31]. Наближеними за значеннями до наведених поєднань виступають і аналітичні утворення з прикметником «цілий», який у тричленній сполуці відіграє факультативну роль, лише підсилюючи словосполучення зі значенням сукупності: *Ранкова усмішка має цілий спектр кольорів* (Є. Гуцало).

Метафоричні аналітичні поєднання також можуть функціонувати в ролі додатків. Такі субстантивні утворення можуть бути як квантитативного: *Не залишив і грама пущки, усе доцільно, все – в ім'я* (М. Вінграновський). *Валізу вірців привезти б з собою з цього притулку тиші й самоти* (Л. Костенко); так і кваліфікативного типу: *Я захлинявся музикою суму* (І. Драч) або ж синкретичного характеру: *Вітер зривав зі стегу хвилі куряви* (О. Гончар). *Вітер жене по похмурому небі цматки димчастих хмар і застеляє його імлюю* (М. Старицький). У такій метафорі кількісний чи якісний показник, як і в решті синтаксично неподільних поєднань, є граматично опорним компонентом, а форма в генітиві виступає лексичним ядром аналітичної конструкції; унаслідок ослаблення його первинного значення і відбувається функціональний перерозподіл. У таких аналітичних поєднаннях десемантизація та граматикалізація постають як різні боки одного процесу.

Не поодинокими в ролі додатка є й аналітичні композиції із семантикою «видільності», чи «вибірковості», яка стосується базового поняття сегментації. Така ознака реалізується у структурно-граматичній моделі «непрямий відмінок (займенник, числівник) + прийменник з (чи його варіантні вияви **із, зі, зо**) + іменник у родовому відмінку»: *Багато з тих листів було написано віршами* (А. Содомора). *Ворона знала кожного з нас, як облупленого* (О. Довженко). *Хочу звернутися до одного з пасажів мемуарних записів*

(А. Содомора).

Периферійне явище в ролі додатка посідають інфінітивні поєднання, які відтворюють моделі складених присудків: *Одного дня сорок дев'ятей камері звелено бути готовою до виходу (І. Багрянний). Час змусив мене стати мудрецем. У цих аналітичних утвореннях граматично вагомі інфінітивні форми окремих дієслів (абстрактної чи напівабстрактної семантики: *бути, становити, називатися, лишатися* тощо), не наділені достатнім лексичним значенням, зазнають доповнення іменником чи іншою частиною мови в непрямій відмінковій формі (рідше інфінітивом: *Наставник змусив мене почати готуватися до іспиту завчасу*), аналогічно до граматикалізованих утворень складеного іменного чи дієслівного присудка.*

Стосовно другого типу аналітичних конструкцій – власне граматикалізованих, такі представлені відокремленими додатками, які в порівнянні з іншими відокремленнями, чисельно посідають статус периферії: *Адже, окрім обривів географічних, є ще розлогіші та бентежніші – обриві Слова (А. Содомора). Потім, замість серпцевого неба над головою, була білість лікарняної стелі (А. Содомора).* У цих конструкціях опорний іменник у непрямому відмінку, здебільшого родовому, поширюється іменними частинами мови (найчастіше прикметниками, рідше іменниками) формуючи ситуативну, контекстуальну єдність, яка в результаті комунікативного навантаження зазнає відокремлення.

3. Аналітичні **обставини** в синтаксичній системі української мови також охоплюють два виділені типи поєднань. Стосовно першого типу, такі неморфологізовані члени речення стосуються схарактеризованих вище моделей синтаксично неподільних словосполучень, маркованих семами «кількість», «сукупність», «частина від цілого», «фазовість» або ж без концептуального маркування; їхня нерозкладність зумовлена як процесом граматикалізації, так і ознаками процесів фразеологізації, метафоризації, лексикалізації. З погляду синтаксичної семантики аналітичні обставини відрізняються частотністю. Відтак спостерігаємо наступну низхідну послідовність за семантичними різновидами:

1) обставини часу найчастіше наділені семантикою часової протяжності: *Кілька днів поспіль на клені під моїм вікном з'являлася білка (Є. Гуцало). Усе життя отак з друзями і йду – надійними і щирими (Б. Олійник). Отож, небагато часу залишила нам історія для просвітницької праці (А. Содомора). Цілу ніч до зорі я не спала (Л. Українка); рідше вказують на час дії: *І хочеться часом в двадцятому віці забитись в печеру і няньчить вогонь (Л. Костенко); Виступ відбудеться десь на початку лютого (І. Вільде);**

2) обставини місця найчастіше засвідчують напрям руху: *Отак кричали і летіли ворони з трьох сторін... (Т. Шевченко); Сонце, мов здорова червона діжа, впливало з-за краю землі (М. Коцюбинський); рідше – місце локалізації дії: *А коли я, бувало, виходив із монастиря і ставав на початку дороги, то з глибини полів, від, лісу, від крайнеба доходив до мене тихий погук (В. Шевчук). За два-три кроки виринуло оте шумливе лопотіння й наскісно перелетіло вільний простір між деревами (Є. Гуцало); а також кінцевий пункт дії: *Ми вдарим серцем в мур зажур (І. Драч);***

3) обставини способу дії: *Лелека-гайстер спроквола, але впевненою ходою йде по вуличці (Є. Гуцало). Дозвольте ласкаво, я відповім одним реченням (А. Содомора). Нелегко, кажуть, жити на дві хати (Л. Костенко).*

4) обставини міри і ступеня: *Дванадцять раз ударили гармати (В. Сосюра). На багато верст тут тільки праліс та звірі, а людей нема (І. Багрянний).*

Аналітичні обставини власне граматикалізованого характеру стосуються відокремлених напівпредикативних та уточнювальних конструкцій; такі утворення, відповідаючи структурній оцінці поширеного члена речення, охоплюють сумарно (залежно від граматичних способів вираження) майже всі семантичні різновиди обставин:

1) дієприслівникові звороти (обставини часу, способу дії, мети, причини, умови, з нашаруваннями допусту): *А лев підніме голову кудлату і знов засне, обнявши древній щит (О. Пахльовська). І, скінчивши гімназію, загубилась я в сірій юрбі людській (Х. Андієвська). Радійте собі нишком, що Мар'яна, працюючи по дев'ятнадцять годин на день, не прохає хліба (Л. Яновська);*

2) прийменниково-відмінкові конструкції напівпредикативного (допусту, рідше мети, умови) та уточнювального характеру (найчастіше місця, часу, способу дії): *Незважаючи на наслідки вісти, обличчя красиве (О. Довженко). Пополудні, а точніше в ранні надвечір'я, зібрались вони велетенською зграєю (Є. Гуцало);*

3) порівняльні звороти (способу дії, іноді з нашаруванням міри і ступеня): *Вогнем угору вистрільть ракета і задрижить, немов тремка трепета (Б.-І. Антонич).*

У питанні кваліфікації структурних особливостей другорядних членів речення периферійно опиняються також аналітичні поєднання несинтаксичного характеру – фразеологічні та лексикалізовані словосполучення: *Дід починав ні з сього ні з того кашляти й позіхати (О. Довженко). Була тільки хіть за всяку ціну довести батькові, яку кривду він їй заподіяв (А. Содомора). Щодо формально-граматичної оцінки членів речення, виражених такими сполуками, література зі синтаксису зазвичай обмежується оцінкою присудків. Так, останні, виражені фразеологізмами, фактично, всі підручники визнають простим за структурою [Кулик 1965: 37], [Шульжук 2004: 74], [Дудик 2010: 100], однак характеристика інших членів речення з таким способом вираження, а також зі складеними найменуваннями, в оцінках граматистів відрізняється або ж узагалі відсутня. Здебільшого синтаксисти наводять фразеологічні та лексикалізовані поєднання як один із можливих способів вираження членів речення, однак часто не оцінюють їх із позиції структурних особливостей (простий / складений / поширений), зокрема позбавлені такої характеристики другорядні члени речення. Варто зауважити,*

що сучасні теоретичні дослідження типологічних ознак синтетизму / аналітизму допускають ідіоматичність розчленованих конструкцій [Гак 1990: 31]. Фразеологічні сполуки розглядають у контексті аналітичних поєднань, оскільки вони формують цілісний номінант, членований на компоненти, які становлять засоби вираження основного та додаткового лексичних значень. Закономірно, що чим вищий ступінь фразеологічної зв'язаності відповідно до семантичних типів фразеологізмів, тим меншою мірою вичленовується додаткове лексичне значення: так, фразеологічні зрощення (*сон у руку, точити яси*) демонструють абсолютну неподільність, демотивованість значень окремих компонентів у складі фразеологізмів, тоді як фразеологічні сполучення такої мотивації зберігають принаймі частково (*порушити питання*). Однак навіть останній семантичний тип фразеологічних одиниць, дозволяючи умовне членування на окремі значення, не становить аналітичної синтаксичної конструкції, оскільки зі структури такої єдності не виокремлюється компонент граматичної семантики. Відтак фразеологізми демонструють хіба лексичний аналітизм, що дає підстави вивести їх з площини синтаксичних одиниць, зокрема словосполучень, попри відтворення моделей останніх [Дудик 1998:209], [Шульжук 2004:33]. Отож, якщо фразеологічна одиниця не становить об'єкта синтаксису, її функція у реченні не може з погляду формальних структурно-граматичних особливостей оцінюватися як складений член речення, оскільки це суперечить визначенню останньої. У складених назвах (*Ось і вечір під Івана Купала (І. Багряний). Ардизію городчасту можна розмножувати і насінням*) існує така ж проблема оцінки аналітизму, як і у фразеологізмах. Один із компонентів таких поєднань містить родову сему, вона є доміантною у формуванні цілісного лексичного значення, а інший – видову, доповнювальну. У таких поєднаннях жоден компонент не є окремим носієм синтаксичного значення, відтак і цілісність таких сполук не синтаксична, а лексична, що відповідає структурно простому члену речення.

Проблеми характеристики аналітичних другорядних членів речення не вичерпуються лише встановленням їхнього формального структурно-граматичного статусу в традиційному синтаксичному аналізі та виокремленням типів аналітизму, зумовлених процесами граматикизації, лексикалізації, фразеологізації. Суперечливі моменти в кваліфікації таких членів речення стосуються і оцінки проміжних утворень, наприклад частково фразеологізованих: *Похвала з уст професора була мені дуже похвальна (А. Содомора)*; також аналітичні одиниці речення потребують ретельного аналізу і з погляду оцінки механізмів граматикизації компонентів, відтак становлять перспективний предмет для подальших досліджень.

Література

- Балко 2010: Балко М. Сучасні підходи до вивчення синтаксичних конструкцій з синсемантичним словом / М. Балко // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Вип. 20. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – С. 106-111.
- Вихованець 1993: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
- Гак 1990: Гак В. Г. Аналітизм / В. Г. Гак // Лінгвістический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 31.
- Дубова 1999: Дубова О. А. Систематизація типів мовного синтетизму та аналітизму [Електронний ресурс] / О. А. Дубова // Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/1999/2-1-1.pdf>.
- Дудик 2010: Дудик П. С. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К.: ВЦ Академія, 2010. – 384 с.
- Дудик 1998: Дудик П. С. Словосполучення, сполучення слів і слово / П. С. Дудик // Система і структура східнослов'янських мов. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 208-213.
- Кулик 1965: Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. II: Синтаксис / Б. М. Кулик. – К.: Радянська школа, 1965. – 384 с.
- Максим'юк 2006: Максим'юк О. В. Кореферентність нерозкладних компонентів у структурі речення: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – спец. «Українська мова» / О. В. Максим'юк. – Чернівці, 2006. – 22 с.
- Пономарів 1994: Сучасна українська мова. Синтаксис / за ред. О. Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
- Бевзенко 2005: Сучасна українська мова. Синтаксис / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища школа, 2005. – 270 с.
- Шульжук 2004: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К.: ВЦ Академія, 2004. – 408 с.

В статье рассмотрены аналитические второстепенные члены предложения с позиции типологии таких образований – семантико-грамматизированные и грамматизированные сочетания; оценены формальные структурно-грамматические особенности этих единиц – простой / составной / распространённый член предложения.

Ключевые слова: аналитический член предложения, семантико-грамматическое образование, грамматизированное сочетание, синтаксически неделимое словосочетание, определение, дополнение, обстоятельство.

This article reports on analytic secondary parts of the sentence from the point of view of semantic

grammaticalized and grammaticalized combinations; formal structural and grammatic features of the units are analyzed (simple/ compound/ expanded part of the sentence).

Key words: analytic parts of the sentence, semantic grammatic combinations, grammaticalized combinations, syntactically inseparable word-combinations, attribute, adverbial modifier, objective complement.

Надійшла до редакції 25 грудня 2015 року.

Людмила Попович

УДК 81'367=161.2

МОДЕЛІ ВИРАЖЕННЯ ПОСЕСИВНОГО РЕЗУЛЬТАТИВНОГО ПАСИВУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ¹

*В окремих слов'янських мовах, зокрема в українській, на даному етапі можемо спостерегти інноваційні процеси виокремлення окремих моделей суб'єктних пасивних конструкцій для вираження посесивного результативного пасиву (ПРП). Йдеться про конструкції на зразок **мати** + пасивний дієприкметник, що вказує на результат попередньо виконаної дії. Подібні конструкції можна зафіксувати в розмовній мові, адміністративному, електронному та технічному дискурсах; їм відповідають конкурентні несуб'єктні, з прийменниковим родовим відмінком – поширеним засобом вираження посесивної результативності у східнослов'янських мовах. У статті виокремлено три головні моделі ПРП, що певним чином збагачують парадигму пасиву в українській мові.*

Ключові слова: результативність, посесивність, пасив, українська мова.

1. Результативні конструкції

Результатив як дієслівна форма означає стан предмета, який є наслідком попередньо виконаної дії [ТРК 1983: 7]. Зміни стану, про який йде мова, найчастіше зазнає об'єкт дії, тому результатив у слов'янських мовах переважно формують від перехідних дієслів. Такий тип результативу відомий під назвою об'єктний результатив:

(1) *Водій зачинив двері. Двері зачинені.*

(2) *Учень виконав завдання. Завдання виконане.*

Проте в науковій літературі, з самого початку вивчення цього питання, виділено ще один тип результативу – суб'єктний [ТРК 1983: 9]. Якщо йдеться про суб'єктний результатив, суб'єкт нового стану, що виник унаслідок попередньо виконаної дії, збігається з агенсом цієї дії, напр.:

(3) *Вона має фарбоване волосся (← Вона фарбувала волосся).*

(4) *Я маю написану цілу роботу про це (← Я написала цілу роботу про це).*

Приклади підтверджують, що суб'єктний результатив найчастіше вказує на зміну стану об'єкта, що є частиною самого суб'єкта, див. (3), або перебуває у власності суб'єкта, див. (4), відтак цей результатив ще називають посесивним [ТРК 1983: 52–53]. Відношення належності в суб'єктних конструкціях найчастіше виражено дієсловом *мати*, тому такий тип посесивності умовно називають «*habere*». Суб'єктні посесивні конструкції розвинені в західнослов'янських мовах, але регулярно функціонують і в південнослов'янських – словенській, македонській, болгарській. Дещо рідше вони з'являються в сербській мові, пор.:

(5) *(словац.) X uvaril polievku. Polievka je uvarená. Otec má polievku. Otec má polievku uvarenú* [ТРК 1983: 19].

(6) *(серб.) X је скувао ручак. Ручак је скуван. Отац има ручак. Отац има скуван ручак* [Поповић 2014].

Прикладом несуб'єктних пасивно-результативних конструкцій можна вважати речення з посесивним давальним відмінком у сербській мові, див. (7), або родовим відмінком з прийменником *у(в)* у східнослов'янських мовах, див. (8):

(7) *(серб.) Детету је лице умивено.*

(8) *(рос.) У меня работа выполнена.*

Посесивний результатив може вказувати і на об'єкт, що є власністю агенса, який над ним виконує дію, але цей об'єкт не становить частини «розщепленого» суб'єкта, а може просто перебувати в його власності або знаходитись на доступному для суб'єкта місці, напр.:

(9) *Він носить записник у кишені. (← Він (хтось) поклав записник у свою (його) кишеню).*

(10) *Я маю цю картину у своїй колекції. (← Я (хтось) придбав цю картину для своєї (моєї) колекції).*

У даному випадку (див. 9, 10) йдеться про розширення лексичної бази посесивного результативу [ТРК 1983: 18], де цю форму внаслідок лексичних характеристик дієслова-предиката або самого об'єкта віддалено від первинної передумови пасивної результативності, яка полягає в тім, що об'єкт попередньої дії переходить у суб'єкт вторинного, себто зміненого, стану. Такі конструкції (див. 9, 10) не будемо надалі розглядати в цій статті.

На позначення посесивної результативності використовують терміни *посесивний перфект* [Grickat 1961;

¹ Роботу виконано в рамках проекту 178021, за підтримки Міністерства науки, освіти та технологічного розвитку Республіки Сербії.